

Tugunezen en Westerbork

Anton van de Wetering

Fragmenten

F. KANTIL

uit de geschiedenis
van de voormalige gemeente

W e s t e r b o r k

Van de redactie

Zeshonderd geslachten en zes dingspelen

De uitvaart verzorgd

Allemaal op de foto

Trek-Paarden, Trek-Ossen en Voer-Tuigen

Herinneringen an een olde foto

Tugunezen en Westerbork

Nummer 07 - 2

Juni 2007

€ 4,75

Tijdschrift Historische Vereniging Gemeente Westerbork

Redactieadres

Smalbroeksweg 12 - 9442 PD Elp
Tel. 0593-346341
Email: benboers@hetnet.nl

Kernredactie

B.J.H. Boers - voorzitter
Smalbroeksweg 12, 9442 PD Elp

mevr H.G.E. Hoejenbos-de Hoog -secretaris
De Kampen 32, 9431 KN Westerbork

G. de Leeuw - eindredacteur
De Etgaarde 20, 7861 BT Oosterhesselen

Ondersteuning

J. Smits, Oude Beilerweg 23
9431 BZ Westerbork

mevr A.R. Starke, Bosweg 9
9439 TL Witteveen

J.P. Visscher, Boerkamp 74
9431 HW Westerbork

Lidmaatschap

**Kosten lidmaatschap van de
vereniging: € 15,00 per jaar**

(bij automatische betaling; anders € 16,50)

Het lidmaatschap loopt automatisch door,
tenzij voor 1 december schriftelijk is
opgezegd.

Reeds verschenen nummers
voor leden: € 3,50.

Losse verkoop bij BRUNA Westerbork
€ 4,75 per nummer.

Aanmelding - Adreswijziging Opzegging - Verkoop

mevr. G.G. Bouwman-Leever
Zwiggelterstraat 7
9431 GB Westerbork
Tel.: 0593-333305

Echtpaar Gerding-Dolling

Inhoud :

Van de redactie

A.J. Manting

Zeshonderd geslachten en zes
dingspelen in Drenthe 2

K. Meppelink en A.J. Streutker-Betting

De uitvaart verzorgd 7

G. Bouwmeester-Rabbers

Allemaal op de foto 19

Brokstukken uit het archief (3)

Trek-Paarden, Trek-Ossen en
Voer-Tuigen 24

G. Kuipers

Herinneringen an een olde foto 25

A. van de Wetering

Tugunezen en Westerbork 31

Van de redactie

Inleiding

Onder de titel 'Zeshonderd geslachten en zes dingspelen in Drenthe' probeert A.J. Manting een duidelijk verband aan te tonen tussen het aantal geslachten en de zes dingspelen in Drenthe op basis van de ing-namenvergelijking. 'Fijnproevers' onder de lezers, die bij de door de auteur gehanteerde onderbouwing kritische kanttekeningen zouden willen plaatsen, worden uiteraard vriendelijk uitgenodigd te reageren.

'In de afgelopen eeuw is er heel wat veranderd in de gebruiken en gewoonten bij het overlijden van iemand uit de dorpsgemeenschap', zo luidt de eerste zin van het artikel 'De uitvaart verzorgd' van de hand van Klaas Meppelink en Alja Streutker-Betting. Meer dan tachtig jaar heeft de begrafenisvereniging Westerbork een belangrijk en noodzakelijk aandeel in die veranderingen en ontwikkelingen gehad.

Ook dit keer zal de rubriek 'Allemaal op de foto' ongetwijfeld wel weer borg staan voor een grote 'lees- en vooral kijkdichtheid'.

'Brokstukken uit het archief (3)' handelt over een verplichte melding van 'Trek-Paarden, Trek-Ossen en Voer-Tuigen', in opdracht van 'Zijne Majesteit den Koning', anno 1821.

Het verheugt de redactie in dit nummer een bijdrage te kunnen presenteren van de vermaarde Drentse schrijver Gerrit Kuipers.

Een in 1927 gemaakte foto inspireerde Kuipers tot het schrijven van het verhaal 'Herinneringen aan een oude foto', dat vooral de oudere Westerborkers bijzonder zal aanspreken.

'Tugunezen en Westerbork' is een verhaal over de relatie die ontstond tussen Westerbork en een kleine groep mensen uit 'Ons Indië'. Anton van de Wetering heeft deze interessante geschiedenis op boeiende wijze vorm gegeven. Ja zelfs in 2007 blijkt Westerbork nog steeds een centrum voor Tugunese activiteiten te zijn.

En tenslotte..... een rectificatie.

In ons nummer van maart 2007 staat op bladzijde 33, onder het kopje 'Een nieuwe school' dat de nieuwe huishoudschool werd geopend door burgemeester G. Londo. Die eer viel echter te beurt aan burgemeester F.J. van der Worp.

Dit artikel gaat over een lijntje tussen Westerbork en een betrekkelijk kleine groep mensen uit 'Ons Indië'. Door het gezamenlijk verwerken van de moeilijkheden en door diverse tegenslagen werd deze groep door de eeuwen heen gevormd. Hun leefwijze en gewoonten werden sterk bepaald door hun nauwe contacten die zij met Europeanen hadden. In 1962 kwam een deel van hen naar Westerbork en woonde korte tijd op de Pieterberg. Later op hun trektocht beleefden ze misschien wel de grootste tegenslag uit hun bestaan. Daarna, weer terug in Nederland, bleef er een band tussen hen en Westerbork. Die band is een feit en op geregelde tijden duidelijk zichtbaar.

Tugunezen en Westerbork

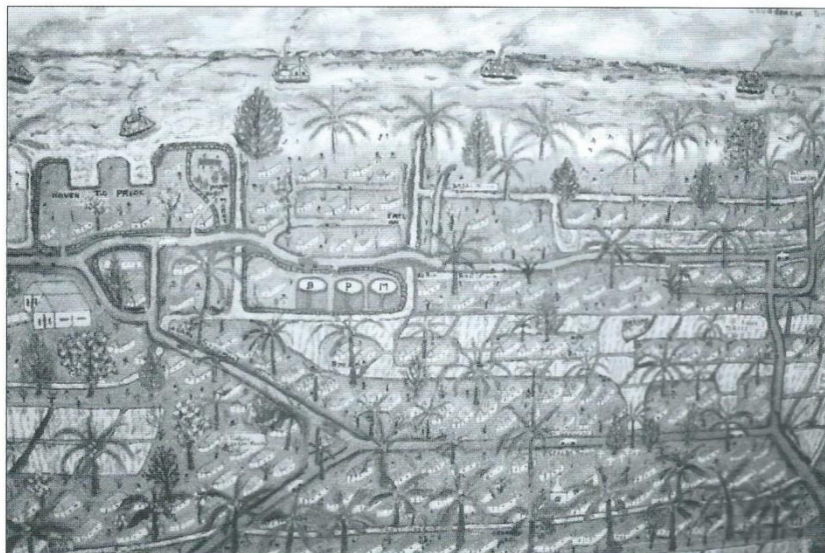

Jack Pendjol

In hetgeen hierna volgt moeten we putten uit dikwijls mondeling doorgegeven berichten. Ook geschreven bronnen melden niet eensluidend gelijke feiten en gebeurtenissen. In dergelijke situaties is gekozen voor wat aannemelijk is en een goed beeld geeft van ontwikkelingen.

Wie zijn toch die Tugunezen?

Toen Nederlanders in de 17de eeuw in de Indische Archipel de macht overnamen van de Portugezen, kregen ze te maken met mensen die lang onder het gezag van de Portugezen hadden geleefd. Die groep bestond uit gewezen Portugese handelaren, slaven en krijgsgevangenen. Ze waren oorspronkelijk afkomstig uit Portugal, de zuidkusten van Azië, verschillende delen van wat nu Indonesië heet en mogelijk uit het noorden van Afrika. Onder het Portugees bestuur werden ze christen binnen de

Herinneringsbeeld dorp Tugu van E. Michiels.

rooms-katholieke kerk. Ze spraken een soort verbasterd Portugees. Men noemde de groep 'Portugese christenen'. Aan een deel van deze mensen werd vrijheid gegeven. Zij werden Orang Merdaika (vrije mensen) genoemd. In 1661 werd aan 23 families uit die groep die protestant waren geworden een stuk grond zuidoostelijk van Batavia toegewezen. Het was de bedoeling dat ze daar verse groenten, fruit en rijst zouden verbouwen. Hun woonplek lag midden in een moerassig gebied en heette Tugu.

Die naam betekent 'grenssteen' of 'gedenkteken' en herinnert aan de steen die daar in de 5de eeuw na Christus door een Hindoevorst werd geplaatst ter herinnering aan het graven van een afwateringskanaal. Men beweerde wel dat aan die 23 gezinnen de streek Tugu werd toegewezen als beloning voor het feit dat ze protestant waren geworden. Het zou best kunnen zijn dat de werkelijke reden was dat men vitaminerijk voedsel nodig had om de retourvloten van de Verenigde Oost Indische Compagnie (VOC) te bevoorraden. Die veronderstelling wordt versterkt doordat in

1661 de Zeeuwse predikant Melchior Leydekker landheer van Tugu werd. Hij was de schoonzoon van Jan van Riebeeck, die in 1651 werd uitgezonden om bij Kaap de Goede Hoop een verversingsstation voor VOC-schepen in te richten. De opdrachten van de beide heren zouden verband met elkaar kunnen houden. De schoonzoon had overigens ook andere kwaliteiten. Hij was ook geneesheer en vertaalde een groot deel van de Bijbel in het Maleis. Die taal beheerste hij blijkbaar goed want met hem kwam een groot aantal mensen uit Batavia mee – naar men zegt omdat ze zijn preken beter konden volgen dan die van predikanten die Portugees spraken. Tugu telde toen wel achthonderd inwoners. Twee jaar vóór Leydekker kwam was in Tugu de eerste dorpsschool in Oost Indië gesticht waar Domingus Pietersen onderwijzer werd.

Wonen in Tugu was geen onverdeeld genoegen en het inwonertal daalde dan ook al weer gauw. In het moerasgebied heerste de malaria. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat er regelmatig vacatures ontstonden doordat dominees en onderwijzers aan de malaria stierven en

men geen vervangers kon krijgen. Misschien ontstond daardoor de gewoonte om uit de vaste bevolking eigen voorgangers, de dorpschoude, in te zetten in de gewone kerkdiensten, en voor het bedienen van sacramenten gastpredikanten uit te nodigen.

De samenstelling van de bevolking wisselde regelmatig. Mensen kwamen binnen, sommigen bleven, anderen vertrokken weer. Tugu was in zekere zin altijd een open gemeenschap voor wie zich naar de gebruiken van die gemeenschap kon voegen.

De verschillende afkomst van families is herkenbaar aan de achternamen: Quiko (Portugees), Abrahamsz, Michiels, Cornelis, Andries (Nederlands), Djimun, Kantil, Asenan, Derin (Maleis), Lauw, Tjong, Loen, Tan (Chinees), Saimi, Itjang (Batavia), Suardi, Pendjol, Naning, Diwangsa, Raksa Pernato (Soendanees), Tomasouw, Latomanuwij (Ambonees).

In de loop van enkele eeuwen paste men zijn levenswijze aan. Men vond ook werk buiten Tugu, bijvoorbeeld in Djakarta of in bedrijven van Tandjungpriok. Maar vanaf de stichting van het dorp waren er veelvul-

dig contacten met Nederlanders. De inwoners van Tugu waren vergeleken met omwonenden redelijk welvarend.

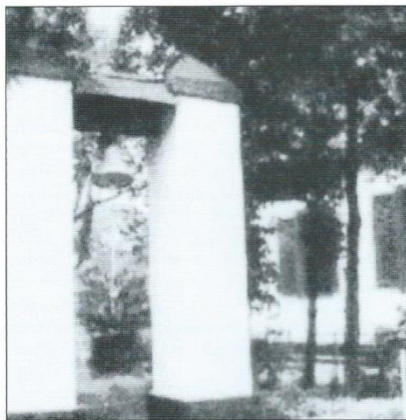
De keroncong

Als men bijeen was in het eigen dorp klonken de keroncongs en zong men daarbij zijn levensliederen. Westerlingen die deze muziek hoorden, noemden het 'krontjong' en dachten daarmee de muziek een naam te geven. Keroncong is echter de naam van een kleine vijfsnarige gitaar die bij deze muziek gebruikt wordt. Die muziek is afkomstig van Afrikaanse Berberstammen, die delen van Portugal en Spanje bezetten van ongeveer 800 tot 1500 na Christus. De Portugezen verspreidden de keroncongmuziek naar Azië. Het meest populair is de Keroncong Moresco, van Moorse oorsprong.

In Tugu werden tot ongeveer 1970 behalve keroncongs, ook gewone gitaren, macinas (een soort mandoline), fluiten en violen gebruikt. Tot ongeveer 1970 verkocht Leonidas Salomo dergelijke zelfgebouwde instrumen-

De kerk van Tugu.

De klokkenstoel van Tugu.

ten op de Pasar Baru in Djakarta. Waarschijnlijk is de keroncong echter ontwikkeld vanuit een viersnarige gitaar, de cavaquinho. Deze muziek is te beschouwen als wezenlijk voor de cultuur van de Tugunezen.

Oorlogstijd en de gevolgen ervan

Nadat Japan was verslagen ontstonden er grote moeilijkheden voor de Tugunezen. Onder hen waren enkele mensen die een Nederlands paspoort hadden. Verscheidene van hen waren in dienst van de Nederlandse overheid en in het algemeen voelde en toonde men zich nauw betrokken bij Nederland en vooral bij het Nederlandse koningshuis. Toen de spanning tussen het Nederlands gezag en de nationalistes toenam werd Tugu lastig gevallen en bedreigd door fanatieke bendes. Veel Tugunezen vluchtten toen tijdelijk naar elders. Nadat men was teruggekeerd werden de ambtenaar van de burgerlijke stand L.W. Tomasouw en de politiemann M. Michiels gevangen genomen en afgevoerd naar Djakarta. Ze kregen een goede maaltijd, die ze beschouwden als hun galgenmaal, want ze zouden de volgende dag geëxecuteerd worden. In die nacht werden ze echter door de federale politie bevrijd en teruggebracht naar Tugu.

De toestand was nu echter zo bedreigend geworden dat men het Nederlands gezag vroeg naar elders te mogen vertrekken. Men wilde onder Nederlands bestuur leven

in een warm gebied. Daarom koos men voor Nieuw-Guinea, dat niet werd overgedragen aan Indonesië. Ongeveer een derde deel, 23 gezinnen van mensen die nauwe betrekkingen met Nederland hadden en mensen die geen bezit te verliezen hadden, vertrok in februari 1950 en vestigde zich in een voormalig Amerikaans legerkamp bij Hollandia. Men kon slechts meenemen wat in een koffer kon worden gepakt. In barakken werden woonruimten afgescheiden en in het eerste jaar had iedereen de plicht om als timmerman of metselaar te werken aan de opbouw van Nieuw-Guinea. Pas daarna kon worden begonnen aan de opbouw van een eigen bestaan. De overheid wees kavels toe waarop ieder voor zich een huis mocht bouwen. Om dat te kunnen doen moesten de kavels eerst bosvrij worden gemaakt. Toen dat ongeveer klaar was verscheen er een groep Papoea's in hun gebruikelijke strijduitrusting die liet weten dat de Tugunezen maar moesten vertrekken, omdat de toegewezen grond hun eigendom was. Ze gehoorzaamden, kregen grond van een christen Papoea en gingen aan de slag. In de twaalf jaar dat men op Nieuw-Guinea verbleef ontwikkelden de Tugunezen zich erg goed. Men legde eigen waterleiding aan en verzorgde gezamenlijk het onderhoud van het dorp. Verder beschikten zij over prima gezondheidszorg en onderwijs. Kinderen konden na de lagere school naar MULO of HBS in Hollandia. Er was een goede samenwerking met mensen van de Evangelische Broeder-

L.W. Tomasouw dirigeert bij Sinterklaasliedjes.

gemeente (Hernhutters) die hun hoofdzetel hadden in Zeist. Een paar inwoners hadden eigen aannemersbedrijfjes. Verder waren er vrachtwagenchauffeurs, metselaars, timmerlieden, een telexmonteur, een winkelbediende, een administratief medewerker, een benzinepomphouder en één werkte op het meteorologisch instituut in Biak. Iemand uit Biak zei na een paar jaar: "Jullie kwamen hier arm. Nu zijn jullie rijk en wij zijn nog steeds arm."

Nieuwe verwickelingen

Toen Nieuw-Guinea moest worden overgedragen aan Indonesië, waren de Tugunezen bang dat ze onder bestuur van Indonesië niet veilig waren. De Nederlandse regering zou helpen als men wilde uitwijken naar Nederland, Australië, Nieuw Zeeland of Canada. De Tugunezen kozen als uitgangspunten: als groep bij elkaar blijven, onder de Nederlandse regering leven en in een warm land wonen. Zij wilden Nederlanders worden. Suriname kwam in beeld, mede doordat een paar hoge ambtenaren uit Nieuw-Guinea en uit Suriname elkaar kenden. Suriname had landbouwers nodig om land te ontginnen en in cultuur te brengen. De man in Nieuw-Guinea kwam met de Tugunezen aandragen, blijkbaar zonder te beseffen dat die het beheer van hun eigen groentetuin als enige ervaring in de landbouw hadden. Er werden twee vertegenwoordigers naar Suriname gestuurd. Die werden rondgeleid, zagen prachtige plantages, weelderige plantengroei en beleefden een aangenaam klimaat. Terug in Nieuw-Guinea spraken ze er enthousiast over. Na hun verslag tekenden de Tugunezen een contract om zich als groep tenminste vijf jaar in te zetten voor de ontwikkeling van Suriname.

Op 27 oktober 1962 vloog men naar Nederland. Van dat land wisten ze alleen wat ze op school hadden geleerd maar niet hadden verwerkt en dat het er koud was. In de Willem de Zwijger kazerne in Wezep kregen ze warme winterkleden. Een destijds jonge Tugunees weet nog dat hij tijdens het lopen zijn armen niet langs zijn lichaam kon laten hangen vanwege het dikke klerenpak. In de eerste helft van november 1962, verhuisde de hele groep naar Westerbork.

Tugunezen in Westerbork

De overheid huurde barakken op de Pieterberg, een vakantiepark van de Stichting Recreatie Centra 'Ostoeerio'. Deze stichting had onder meer contact met

Het graf van Mathias Michiels in Westerbork.

Het Grote Bos in Doorn waar de heer Pardoën werkte. De WIK (Werker In Kerkelijke Arbeid) Theo Rijk van de Evangelische Broeder Gemeente tipte hem om beheerder te worden op de Pieterberg. Hij wist van de Tugunezen uit de tijd toen ze op Nieuw-Guinea verbleven. Pardoën en zijn vrouw besloten vanuit Utrecht naar Westerbork te verhuizen. Men had voor de Tugunezen een paar prima mensen aangetrokken. Dat merkten de landverhuizers, zodra ze het woonoord bereikten. De kachels brandden hoog en het was in de woonbarakken behaaglijk warm. Ze weten dat nu nog, zoals ze zich ook de barre kou buiten herinneren. Ze kunnen vertellen hoeveel dekens ze per persoon kregen en dat de elfstedentocht werd gereden, die door Reinier Paping werd gewonnen. De groep werd in de kerkzaal van het woonoord begroet door burgemeester G. Londo. Op de tafels in de kerkzaal en in de woonbarakken hadden leden van de Christen Vrouwenbond bloemen geplaatst.

In die winter gebeurde er nog iets opmerkelijks. Al op 30 december 1962 overleed Mathias Michiels de oud-militair en politiemann die vroeger in Tugu gevangen was genomen en door de federale politie in Djakarta werd bevrijd. In deze situatie kregen ze te maken met dingen die nieuw voor hen waren. Het lichaam mocht niet direct begraven worden en maatschappelijk werk bepaalde de gang van zaken. Men mocht als gemeenschap niet zelf een doods-kist maken.

Op de dag van de begrafenis lag er een dik pak sneeuw op de Pieterberg en de komst van met indrukwekkende

Zeer Geachte Heer Pardoën,

Mijn vrouw en ik maken ons bezorgd ~~over~~ onze zoon Rudy, oud ~~28~~
28 jaar, die Dinsdag 8 Januari j.l. naar Plein 1 Ministerie E.Z. Den
Haag vertrok, doch tot heien nog niet terug is.
En niets van zich laat horen.

Ik heb mijn zusters : weduwe M.D. Visbach Laakkade 8 Den Haag, en
N.L. Willense-Tomasow te Bolkstraat 2 B Amsterdam geschreven, mogelijk
dat Rudy bij ze logeert. Beiden hebben voorzover ik weet, telefoon in huis.

Mijnheer Tomasow,
Hier van bezigt u mijn
brief te Den Haag en kunt u
thuiswoud men thuis. Ik heb hem
zelf telefonisch gesproken. Met vriendelijke
groeten. Hoogachtend,
Pardoën

Hoogachtend,
M. Tomasow
11/1 1963

Kun ten telefonisch
p. 30

Briefwisseling tussen twee heren.

zwarte doeken behangen lijkoets en paarden staat nog
gegrift in het geheugen van iemand die toen op de lagere
school zat. Bij de begrafenis was een vertegenwoordiger
van de landmacht aanwezig en de kist moest bedekt
worden met de vaderlandse driekleur. Men had zelf
geen vlag en leende een exemplaar van het gemeente-
bestuur. Het graf van Michiels is te vinden op het
kerkhof van Westerbork. Zijn vrouw en zijn kleinzoon-
tje Roy, die bij een verkeersongeluk om het leven
kwam, zijn daar later ook begraven. Ook hun eigen
gebruiken werden in dit verband in ere gehouden. Men
hield tot zes dagen na het overlijden elke avond een
bijeenkomst met naaste familieleden en na veertig
dagen herdacht de hele gemeenschap de overledene.
De kinderen gingen naar het lager onderwijs in het
kamp Westerbork, samen met Ambonese kinderen die
nog in dat woonoord gehuisvest waren. Ze werden elke
dag met de bus heen en weer gebracht. Ook kinderen die
naar het voortgezet onderwijs in Beilen gingen, reisden
per bus. Dat vonden ze niet leuk, ze zouden liever net als
anderen naar Beilen fietsen. Intussen kwamen ze door
het schoolbezoek in contact met jonge Westerborkers.
Men trof elkaar ook bij de ingang van het kamp en in de
loop van een half jaar leerde men elkaar zo goed kennen
dat er later drie Tugujongens trouwden met Neder-

landse meisjes en tenminste één Nederlandse jongen
met een Tugumeisje.

In Westerbork werden vier kinderen geboren. Twee
werden in de hervormde kerk gedoopt door dominee
J. Verdonk. De andere twee werden in de kampkerk
gedoopt door voorganger Abrahams in aanwezigheid
van leden van de hervormde kerkenraad.

Verdere kerkelijke contacten waren minder succesvol.
In de notulen van de gereformeerde kerkenraad van
27 november 1962 staat: 'De praeses deed enkele me-
dedelingen over de bewoners van het kamp Pieterberg.
Zij hebben een eigen voorganger, houden zelf Zon-
dagsschool, zouden het op prijs stellen als de predikan-
ten van de Herv. en Geref. Kerk er ook eens kwamen te
spreken. Werd goed gevonden, verder moesten wij de
ontwikkelingen maar eens afwachten'. De genoemde
praeses was in die tijd dominee W. Blanken.

Beide kerkenraden wisten blijkbaar niet hoe de
Tugunezen in Tugu en op Nieuw-Guinea hadden sa-
mengewerkt met de plaatselijke kerk. In hun kampkerk
gingen T. Abrahams, B. Quiko en ook de heer Pardoën
voor. Die mochten wel preken, maar geen sacramenten
bedienen. Daarvoor riep men de hulp in van 'echte
dominees'. Men vond elders een predikant die voor
dergelijke gebeurtenissen beschikbaar was.

Na de kerkdienst werd gezamenlijk koffie gedronken waarbij informatie gegeven werd die voor de hele gemeenschap van belang was. Mevrouw Pardoen wist dat de bewoners niet veel geld hadden en daarom zorgde zij dat er een koekje bij de koffie was.

Toen prinses Wilhelmina in november 1962 overleed stuurde de Tugugemeenschap in Westerbork een condoleancebrief.

Sinterklaas bezocht de Pieterberg. Door onbekende omstandigheden werd zijn bezoek uitgesteld en kwam hij een paar dagen na 5 december. Pardoen had gezorgd voor een lijstje waarop Sinterklaas kon lezen over het gedrag van jonge en wat oudere kampbewoners. De eerder genoemde WIKA Theo Rijks speelde de Sinterklaasrol. Alle kinderen kregen cadeautjes dank zij medewerking van de Vara-speelgoedactie en Het Vrije Volk.

De mannen waren niet gewend werkloos te zijn. Waarschijnlijk op initiatief van Pardoen bezorgde het maatschappelijk werk de mannen banen. De jongeren werkten bij Philips in Hooogeveen, de ouderen bij Udema in Gieten. Het werk dat ze daar deden was heel anders dan wat ze in gewend waren. Ze spreken nu nog positief over het geduld dat het bedrijf had om hen in te werken. Zelf wilden ze positieve waardering verdienen.

Drie mannen kregen in 1963 tbc. Daarvan werkte er één bij Philips. In een jubileumboek van die firma staat te lezen dat hij werd opgenomen in een sanatorium. De ondernemingsraad zamelde geld in om hem regelmatig te bezoeken en een presentje mee te nemen. Hij werd

Meneer en mevrouw Pardoen met een kleine Tugunees.

het meest verrast toen hij bij zo'n gelegenheid een boekje kreeg over een godsdienstig onderwerp dat in het Maleis geschreven was.

De pers was de Tugunezen gunstig gezind. Regionale en landelijke bladen deden verslag over hun bestaan en over hun veronderstelde toekomst. Het valt op dat alle bladen ongeveer hetzelfde schreven in een wat 'welwillende' verpakking. Mogelijk kwam dat ook doordat alle bezoekende journalisten spraken met L.W. Tomasouw. Hij was de enige oudere die vloeiend Nederlands sprak en hij was de zoon van een vroegere onderwijzer in Tugu. Hij had ook een schrijfmachine en verzorgde min of meer de PR voor de gemeenschap.

Toekomstbeeld

De ouderen wilden graag zo snel mogelijk naar Suriname. Hun standpunt was vooral te verklaren vanuit hun ervaringen met de kou in Nederland. Met name jongeren hadden het in Nederland best naar hun zin. Ze hadden gehoopt Nederlander te worden, maar de regering toonde zich op dat punt weinig voortvarend. Uit een krantenbericht van 11 februari 1963 blijkt dat de minister van maatschappelijk werk, Marga Klompé, vanaf Schiphol vertrok voor een bezoek aan Suriname en de Antillen. Volgens de krant was er op dat moment voor de Tugunezen nog geen definitief plan opgesteld. Er zou hen slechts in principe toestemming zijn verleend om zich in Suriname te vestigen. De minister zou hebben gezegd: *"We moeten toch weten waar we voor de Tugunezen de meest geschikte plek in Suriname kunnen vinden."*

Door dergelijke opmerkingen kan men terecht stellen dat de Tugunezen niet helemaal verantwoord werden voorgelicht toen ze waarnemers stuurden en een contract sloten. Het lijkt er ook op dat de regering wel wat eenzijdig was voorgelicht over de wensen van de Tugunezen. Uit verhalen van destijds jong volwassenen blijkt dat in elk geval in die groep weinig enthousiasme meer bestond om naar Suriname te vertrekken. Ze hadden werk naar hun zin en wisten niet wat ze ginds moesten verwachten. Er reisde een groep vooruit om de komst van de grote groep voor te bereiden. In het woonoord en naar de Stichting 'Ostoerio' werden over de ervaringen van die groep positieve berichten verspreid.

Begin april 1963 vertrok de grote groep met het schip 'Willemstad'. Men zegt dat hun vertrek versneld werd om afscheid van hen te nemen vóór de komende kamer-

verkiezingen. De Westerborkse Annie Lammerts van Bueren ging mee met Chris Michiels met wie ze kort daarvoor trouwde. In Suriname aangekomen reisde men per boot naar de plantage Slootwijk, een tocht van vijf uur. De overheid had die plantage kort voor hun komst gekocht.

Slootwijk mislukt

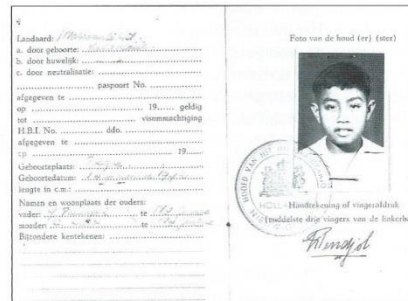
De Tugunezen vonden een vrijwel verlaten plantage die bijna geheel overwoerd was door het oerwoud. Men trof drie gezinnen aan van mensen die een min of meer openbare functie bekleedden. Een daarvan was het gezin van de van oorsprong Javaanse sluiswachter. Zijn dochter Sinah, die met de Tugunees Leo Quiko trouwde, vertelt hoe de bewoners van Slootwijk werden voorbereid op de komst van de Tugunezen. De overheid kondigde de komst aan van een groep uit Nieuw-Guinea en vertoonde beelden van een groep Papua's voorzien van peniskokers en uitgedost als krijgers. Die voorbereiding deed mensen besluiten om te vertrekken.

De regering had geëist dat er een landbouwcoöperatie werd opgericht om de plantage te exploiteren. Als economisch expert in het bestuur werd een voormalig winkelier uit Nieuw-Guinea, in wie de Tugunezen geen vertrouwen hadden, naar voren geschoven. Er werd een raad van commissarissen gevormd. Daarin zaten Rudy Tomasouw en Theo Abrahams, die het vertrouwen van de Tugunezen hadden, en J. van Petten namens de gouverneur van Suriname. De Tugunese commissarissen vertrokken pas in augustus 1963. Toen ze aankwamen was de plantage feitelijk al mislukt en werd er

Doopkaart.

gedacht aan terugkeer naar Nederland. De leefomstandigheden op Slootwijk waren onder de maat. Er was slecht drinkwater en geen elektriciteit. Twee Nederlanders, Vellema en Witte, hadden verondersteld dat er zestig mensen beschikbaar zouden zijn om op de plantage te werken. Daarbij rekenden ze op inzet van vrouwen en van kinderen die de lagere school hadden verlaten. Maar de vrouwen van de Tugunezen waren nooit gewend geweest een baan te hebben en men was altijd gewend geweest om hun kinderen naar het voortgezet onderwijs te sturen. Dat betekende, dat er uiteindelijk slechts 24 mensen beschikbaar waren om een plantage van enkele honderden hectares op te zetten en te exploiteren. In november 1964 erkende de Commissie van Toezicht die mislukking, maar met de overheid viel niet te praten over vertrek. Enkel en die de reis konden betalen, waaronder Frits Michiels met Annie Lammers van Bueren en Rudy Tomasouw, vertrokken op eigen gelegenheid naar Nederland. Jonge Tugunezen gingen in Paramaribo werken. Men vormde een commissie die bleef streven naar terugkeer naar Nederland. Waarschijnlijk kreeg die groep steun van Theo Rijks van de Evangelische Broedergemeenschap en mogelijk sprak die met premier Biesheuvel. Pas in 1967 werd het Nederlanderschap verstrekt. Men kreeg toestemming om terug te gaan naar Nederland maar men zou niet als gemeenschap bij elkaar mogen wonen. De overheid schoot het reisgeld voor en men zou die schuld moeten afbetalen. Het project Slootwijk werd op 12 augustus 1967 afgesloten in een kerkdienst met een zangkoor, sprekers en een uitgebreide maaltijd. Omstreeks 1980 werd de plantage geschikt gemaakt

Identiteitskaart Jack Pendjol.

voor rijstbouw en werd een nieuw bedrijfsemplacement met woningen, kantoren, loodsen, en een haven aangelegd aan de oever van de Commewijne. Om de rijstpolders van voldoende water te kunnen voorzien, werden kanalen gegraven naar krekken, dertig kilometer verderop. De totale investering schijnt ca. f 176 miljoen te hebben gekost en werd gefinancierd uit Nederlandse ontwikkelingshulp.

De zandige ondergrond bleek echter niet geschikt voor rijst, en het dure project werd een fiasco. Sinds die tijd zijn er geen noemenswaardige bedrijfsactiviteiten meer ontplooid. Er grazen wat koeien, en er is wat citrus geplant. Het nieuwe emplacement verkeert nog in redelijke conditie, maar is geheel verlaten.

Zo ziet men hoe gebrek aan inzicht bij instanties een project kan doen mislukken en mensen narigheid kan bezorgen.

Jack Pendjol

Over één van de Tugunezen volgen hier wat meer bijzonderheden, omdat hij zich nauw verbond met Westerbork. Zijn geschiedenis toont aan hoe Westerborkers uit andere culturen invloed hadden op de ontwikkeling van ons dorp.

We hebben het dan over Zarius Pendjol, die bekend is onder de roepnaam Jack.

Hij werd op 1 september 1942 in Tugu geboren als zoon van Jonas Pendjol en Carlina Lauw. Vader Pendjol was timmerman. Begin 1950 vertrok het gezin naar Nieuw-Guinea, alwaar ze een nieuw bestaan moesten opbouwen.

Jack bezocht daar de Mulo en de HBS en ging werken bij de Meteorologische Dienst. Toen vader Pendjol na een tragisch ongeval stierf kreeg Jack als oudste zoon de verantwoordelijkheid voor de familie. Niet lang daarna vertrokken de Tugunezen inclusief Jack en zijn familie naar Nederland. Daar bivakkeerden ze in Westerbork op de Pieterberg en daar leerde Jack Tini Wilting kennen. Zij bezorgde kranten in het dorp en deed dat ook bij een paar Tugugezinnen op de Pieterberg. Zij bleef altijd even luisteren naar de mooie verhalen van Opa Tomasouw en zij ging geregeld naar de kerkdiensten op het kamp. Op die manier ontmoette ze Jack.

Leden van de Westerborkse gereformeerde kerkenraad bevroegen Tini's ouders kritisch over haar relatie en kerkgang, maar zij namen het op voor hun dochter en stelden dat zij zich verantwoord gedroeg. Zij kenden Jack, want hij en zijn vrienden waren altijd welkom in hun familie. Het waren gezellige avonden met koffiedrinken en muziek maken.

Nadat de Tugunezen naar Suriname vertrokken studeerde Jack in Deventer tropische landbouw om te zijner tijd de leiding van de plantage in Slootwijk op zich te nemen. Al na anderhalf jaar rondde hij zijn studie af en ging aansluitend verder in suikertechnologie. Na beëindiging van zijn studie bleek het project 'Slootwijk' mislukt en moest hij ander werk zoeken. Het inmiddels verloofde stel besloot om zich op een toekomst in de tropen te richten. Jack kon voor het Ministerie van Landbouw, Veelteelt en Visserij (LVV) als-

Begin van de terugreis naar Nederland.

De voormalige weg bij plantage Slootwijk in 2004.

nog in Suriname werken. Om voor zijn reis en het huwelijk te sparen werkte hij bij de Heidemaatschappij en bij Jaap Zoer. Twee dagen voor hun huwelijk kwam de bode van het gemeentehuis vertellen dat ze niet konden trouwen, omdat de papieren niet in orde waren. Op de overlijdensakte van vader Pendjol moesten vier handtekeningen staan en er stonden er maar twee op. Met het Burgerlijk Wetboek in de hand kon Jack aantonen dat de overlijdensakte van zijn vader ook in Nederland rechtskracht had. Zodoende konden het huwelijk en de reis alsnog doorgang vinden.

Met de 'Mercurius' voeren Jack en Tini naar Suriname. Zij logeerden een maand op Slootwijk waarna ze door LVV op verschillende projecten door heel Suriname werden ingezet. Ze bleven tien jaar in Suriname en hun vijf kinderen werden daar geboren. Na de onafhankelijkheid van Suriname keerde het gezin in 1976 definitief terug. In Nederland ging hij werken voor het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking en werd ingezet op plekken verdeeld over de gehele wereld. Maar zijn thuisbasis was Westerbork waar hij de Börkers met kleding-acties en dia-avonden enthousiast meenam in zijn werk. In 2001 overleed hij. In de zomer van 2004 bezocht Tini Suriname samen met haar zoon Jonas. Ze wilden onder andere Slootwijk zien en met name het kerkhof waar verschillende Tugunezen begraven waren. Omdat de plantage vervallen en moeilijk begaanbaar was stelden zij een begeleidingsgroep samen met geweren tegen wilde dieren en kapmessen om het oerwoud te bestrijden. De kapmessen bewezen goede diensten. Het oer-

woud had alles overwoekerd. De weg naar de plantage was alleen te herkennen aan de lantaarpalen die er nog stonden. Uiteindelijk vonden ze al kappend en kruipend het kerkhof en legden bloemen op de graven van een nichtje Yvonne (dochter van een zus van Jack) en van andere familieleden.

Hoe gaat het nu?

Voor de vierde keer binnen zeventien jaar kon men opnieuw beginnen.

J. Prins schreef in 1970: 'De Tugunezen en hun geschiedenis hebben een einde genomen'. Ook deze Nederlander vergiste zich. Ze woonden weliswaar niet langer in één verband, maar ze bleven onderling wel verbonden. Ze integreerden op wonderbaarlijke wijze in de Nederlandse samenleving, maar ze verloochenden hun eigen cultuur niet.

In 1987 schreef Rudy Tomasouw vanuit Deventer een 'Beknopt historisch overzicht'. Een begeleidende brief eindigde hij met: 'Ik hoop dat onze jongere generatie nu een klein inzicht heeft in z'n afkomst en zich bewust is van een eigen identiteit met een door de eeuwen heen aaneengesmede cultuur'. Zijn hoop werd vervuld.

Die jonge generatie ging iets doen aan archiefvorming en stamboonderzoek en organiseerde reünies in 1992, 1997, 2000 en 2005. De volgende reünie wordt in 2007 groots opgezet om te vieren, dat men voor veertig jaar terug kwam naar Nederland. Die reünie wordt gehouden op 9 juni 2007 in een centrum van Tugunese activiteit in Nederland: in Westerbork.